

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ В СІЛЬСЬКІЙ МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ

Однією з умов якісної освіти на селі є удосконалення навчально-виховного процесу. Найбільш складними в педагогічному відношенні є малокомплектні школи, які дуже різняться за наповненістю шкіл і класів, навчальними площами та присадибними ділянками. Поширеною є початкова з кількістю учнів від 12 до 40. Отже, малочисельність є найвиразнішою ознакою функціонування сільських шкіл різних типів.

Малочисельність учнів, великі відмінності в кількості дітей між класами або відсутність дітей одного віку зумовлюють головну особливість організації навчальної та позаурочної діяльності, постійну роботу вчителя з різновіковим і малочисельним складом учнівського колективу. Це явище має й позитивні сторони, бо створюються передумови для індивідуалізації навчальної та виховної роботи, диференціації трудових і громадських доручень, взаємовпливу дітей. „Спілкування в таких умовах відбувається значно інтенсивніше, ніж у звичайній школі. Однак тут є загроза появи гіперопіки і гіперконтролю з боку вчителя. Практично кожна дія учня здійснюється під контролем учителя, який звертається до учнів у три-п'ять разів частіше, ніж у звичайній школі” [12, 7].

О.Я.Савченко відзначає, що, безумовно, організація роботи у класах малої наповненості ставить нові проблеми у створенні засобів навчально-методичного забезпечення, підготовки та перепідготовки вчителів. Незалежно від структури школи для більшості малокомплектних шкіл характерні спільні соціально-педагогічні проблеми: не завжди якісна кадрова забезпеченість шкіл, близькість до природи, сільськогосподарського оточення, сильний вплив громадської думки, велика зайнятість учителів і батьків домашнім господарством, відсутність позашкільних закладів, центрів культури на селі, слабка реалізація оздоровчих функцій школи, недостатня турбота про фізичне здоров'я та емоційне благополуччя дітей, як правило, низька готовність дітей до навчання, нестабільність поєднання класів, варіативність щорічного набору дітей, робота вчителя з нечисельним різновіковим колективом учнів, перевантаженість учнів самостійною роботою в класах-комплектах, надмірна інтенсивність педагогічного контролю та спілкування в малих школах, обмеженість використання ТЗН, наочності, екскурсійних форм роботи, що збіднює поінформованість і загальний розвиток дітей.

Усі вчителі страждають від методичної ізольованості. Про якісь методичні новинки, передовий педагогічний досвід вони, як правило, дізнаються лише час від часу з преси. Ускладнює цей процес неефективна система перепідготовки вчителів малокомплектних шкіл, яких у процесі курсової перепідготовки здебільшого не виділяють в окремі групи.

Слід визнати й об'єктивні складнощі організації випереджувальної теоретичної підготовки вчителів до роботи в класі-комплекті. Щороку змінюються умови, в яких має працювати вчитель (кількість учнів, необхідність опановувати часто змінювані навчальні програми, пристосовувати структуру уроку до гнучкого розкладу занять протягом навчального тижня, року). Тому важко спрогнозувати оптимальний зміст перепідготовки вчителів.

Нестандартні умови функціонування малокомплектних шкіл, відмінності їх структури, режимів навчання посилюють труднощі в роботі вчителів, вимагають гнучкої організації навчально-виховного процесу.

Ефективна організація навчально-виховного процесу в малокомплектних школах передбачає системний підхід для одночасного впливу на дві групи умов. Перші – мають компенсувати негативні впливи умов роботи малокомплектних шкіл, другі – активно сприяти використанню всіх позитивних впливів у діяльності цих шкіл. Так, недолік малочисельності класів (гіперопіка, гіперконтроль навчальної діяльності учнів) можна компенсувати поєднанням групової роботи з різними формами індивідуальної, введенням заздалегідь відомої учням системи опитування, домогтись на уроці повного засвоєння навчального матеріалу, розвантаження від домашніх завдань. Можна використати і проведення поширених у початковій малокомплектній школі однотемних і однопредметних уроків [12, 8].

Ми в університеті, вдосконалюючи навчально-виховний процес, зокрема його зміст і методики, шукаємо відповідь на питання: яким чином професорсько-викладацький склад ВНЗ може посприяти розв'язанню цих проблем.

Випускник університету повинен бути підготовлений до багатофункціональної діяльності в різних галузях освіти, науки, культури. Професійно-педагогічна діяльність університету передбачає підготовку випускників до роботи в середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладах освіти, в галузях науки та господарства. Робота в середніх загальноосвітніх закладах передбачає вміння використовувати наукову та технологічну інформацію при навчанні і вихованні учнів шкіл-гімназій, шкіл-ліцеїв, шкіл з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів, шкіл-гігантів і сільських малокомплектних шкіл.

Сучасна діяльність педагогічних університетів у підготовці студентів до педагогічної роботи спрямована на засвоєння майбутнім педагогом фундаментальних знань з спеціальних фахових предметів. Передбачається, що як вчитель спеціаліст формуватиметься безпосередньо під час педагогічної практики та роботи в школі.

Ми знаємо, що значна кількість випускників нашого університету згідно державного замовлення буде працювати в сільських школах, а вони приблизно на 25% малокомплектні. Звідси наші підходи до підготовки майбутнього випускника університету, що спрямовані на подолання деяких суперечностей.

Один із них – це спрямування університетської освіти на теоретичні знання, на теоретичну фундаментальну підготовку та рівень підготовленості випускника до практичної діяльності (володіння педагогічними та інформаційними технологіями, педагогічної роботи в закладах різних рівнів, з різним навчально-методичним і технічним забезпеченням у різних соціальних умовах).

Що ми на сьогодні вже зробили і що маємо зробити найближчим часом? В університеті працює група викладачів над держбюджетною темою „Підготовка вчителя до використання нових технологій навчання у сільській малокомплектній початковій школі” (керівник доктор пед наук, професор Побірченко Наталя Семенівна). В рамках цієї теми було досліджено, що значна роль у розв’язанні частини проблем у навчанні дітей малокомплектних шкіл належить індивідуальному та індивідуалізованому навчанні.

Ідеєю індивідуально-диференційованого навчання пронизані дослідження ряду таких науковців, як А.П.Аристової, Д.М.Богоявленського, Л.С.Виготського, М.Н.Данилова, В.І.Загвязинського, Е.Н.Кабанової-Міллер, Л.П.Книш, Г.С.Костюка, Т.М.Менчинської, Н.А.Ніколаєвої, І.Т.Огороднікова, Е.С.Рабунського, Б.М.Теплова і ін.

Як показали дослідження, питання індивідуалізації навчання молодших школярів потребує систематизації, пристосування до роботи в певних умовах. Тому в своїй статті ми хочемо зупинитися на мало розкритій проблемі: індивідуалізація навчання у малокомплектній школі.

В дослідженнях В.А.Крутецького, М.В.Ляховицького, С.Ю.Ніколаєва індивідуалізація навчання трактується як максимальне наближення процесу навчання до оптимальної моделі, коли кожен учень працює в зручному для нього темпі, манері, що відповідають його загальній підготовці, здібностям, обсягу оперативної пам’яті, рисам характеру та емоційному стану.

В „Педагогічній енциклопедії” індивідуалізація розглядається як „...організація навчального процесу, за якого вибір способів, засобів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їх здібностей до навчання” [8, 201].

У сучасній психолого-педагогічній літературі спостерігається велике розмаїття формулювання означення поняття індивідуалізації:

- організація навчального процесу, під час якого вибір способів, прийомів і методів навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень їх розвитку, здібностей до навчання [1, 20];
- навчання, яке орієнтується на індивідуально-психологічні особливості учня, будується з урахуванням цих особливостей [7, 187];
- одна із особливостей гуманності способу життя. Характерною її ознакою є те, що орієнтація способів і темпів навчання будується з урахуванням індивідуальних відмінностей учнів, рівня розвитку навчальності й темпів руху вперед у навчанні [2, 101];
- це дидактичне положення, одна з двох взаємозв’язаних сторін колективного характеру навчання і врахування індивідуальних особливостей

учнів. Індивідуальний підхід до школярів у навчанні передбачає, при безумовній єдиності основного змісту загальної освіти, відбір елементів навчального матеріалу, методів навчання, наочних і технічних його засобів, розумне поєднання загальнокласних, групових і індивідуальних форм його організації з урахуванням особливостей кожного учня з метою оптимального впливу на всебічний гармонійний розвиток його особистості [10, 18];

- це здійснення принципу індивідуального підходу, врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання в усіх його формах і методах незалежно від того, які особливості і якою мірою вони враховуються [12, 8].

Індивідуалізація навчання в загальному розумінні розглядається як пристосування навчальних впливів до індивідуально-психологічних особливостей кожного учня з одного боку й створення сприятливих умов для розвитку спеціальних здібностей і можливостей учнів, з другого. Індивідуальний підхід до учнів має сприяти формуванню особистості тих, хто навчається.

Індивідуалізацію навчання ми розглядаємо як своєрідний комплекс організаційних, дидактичних і методичних заходів, спрямованих на створення оптимальних умов для навчання й розвитку всіх і кожного окремо у відповідності з актуальними динамічними можливостями.

Вивчення психолого-педагогічних досліджень та практичної діяльності вчителів загальноосвітніх шкіл свідчить, що і в теорії, і на практиці дехто ототожнює поняття індивідуалізації та диференціації навчання, хоча між ними є суттєві відмінності. Аналіз цих відмінностей досить повно зроблено В.А.Зубранським у його дисертаційному дослідженні. Тут він робить спробу розмежувати терміни „індивідуалізація” й „диференціація” навчання, індивідуальний і диференційований підходи. Зокрема, він робить висновок, що етимологія слова „індивідуалізація” (виділення особистості або особи за її індивідуальними властивостями, врахування особливостей кожного індивідуума) й тлумачення цього поняття в психолого-педагогічній літературі дає підставу розглядати індивідуалізацію стосовно до процесу навчання – як стратегію навчання в школі, основу гуманізації й демократизації освіти [4].

Подібна думка прослідковується й у „Дидактиці середньої школи”, де відзначається, що в сучасній педагогіці для понять, що відбивають особливо важливі явища, характерне те, що вони використовуються у різних значеннях. До таких понять можна віднести й „індивідуалізацію навчання”. Найбільшу трудність при визначенні цього поняття викликає те, що дуже часто в літературі поняття „диференціація” виступає як синонім до „індивідуалізації”. Необхідно пам’ятати, що ці поняття не ідентичні. Вони тісно пов’язані між собою, але відрізняються за значенням, бо диференціація часто розглядається у значно вужчому значенні (як розподіл школи на потоки, інколи – як формування спеціальних шкіл і класів і нарешті груп учнів у класі). У контексті індивідуалізації навчання поняття „диференціація” витікає з особливостей індивіда, його особистісних якостей. Проте, треба

мати на увазі, що поняття „диференціація” використовується також і в більш широкому значенні: при формуванні змісту освіти й навчальної роботи ми зустрічаємося з диференціацією за віковими, регіонально-економічними, національними та іншими ознаками [3].

А так як у класах-комплектах діти більше працюють самостійно, то для них особливо необхідна індивідуалізовано-груповою форма організації навчальної діяльності на уроці, за якої вчитель працює з однією групою учнів(учнями одного класу), а решта учнів (учні іншого класу) виконують кожен своє спеціальне завдання з урахуванням його навчальних можливостей. Така самостійна робота може складатися і з 6-8 завдань різних рівнів складності. На уроках математики сильнішим учням, які працюють самостійно, доручається скласти свої приклади і задачі та записати їх на спеціальні картки. Кращі з них використовуються в подальшій роботі. На уроках мови учні підбирають приклади із текстів різних художніх творів. На уроках читання вони можуть скласти план твору, готувати відповіді на запитання. Деяким учням можна доручати попрацювати з довідниковою літературою. Виправдовує себе такий вид роботи з підручником, як складання запитань для взаємоопитування. Це спонукає учня читати певний текст(правило) цілеспрямовано, виділяти головне

Добре, якщо ці завдання оформлені на спеціальних карточках, працюючи з якими учні проявляють повну самостійність.

Як зазначалося вище, в малочисельних сільських школах частіше ніж у інших типах шкіл виникає потреба в індивідуальному навчанні. Необхідно також зазначити, що індивідуальне навчання не потрібно ототожнювати з індивідуалізацією навчання. Індивідуальне навчання, – твердить В.А.Зубранський, – процес навчання, який спрямований на окремого учня [4]. Педагогічний словник за редакцією І.А.Каірова так трактує поняття індивідуального навчання: це одна з форм організації навчальних занять, при якій здійснюється педагогічний вплив учителя на учня, який знаходиться поза колективом [5]. Вона широко застосовувалася в школах давнього світу й середньовіччя. В кінці XIX ст. на початку XX ст. відроджуються й культивуються різні форми індивідуального навчання в вигляді дальтон-плану. В загальноосвітній школі індивідуальне навчання застосовувалося в вигляді консультацій, індивідуальної роботи з відстаючими учнями. В період ліквідації неграмотності застосовувалось індивідуально-групове навчання, коли вчитель навчає одного чи групу. В даний час індивідуальне навчання здійснюється з дітьми, які з певних причин не можуть відвідувати школу і не можуть навчатися разом з іншими учнями.

Індивідуальні форми навчання найбільш успішно реалізують принцип індивідуального підходу в освіті. Вони дозволяють враховувати всі індивідуальні особливості учня, дозволяють індивідуалізувати зміст, методи, темп навчальної діяльності школяра, слідкувати за його просуванням на шляху від незнання до знання, вчасно вносити необхідні корективи в діяльність дитини, яка навчається, пристосовувати її до умов та ситуацій, що постійно змінюються як з боку учня, так і з боку вчителя.

Крім того, є ряд інших об'єктивних причин, які спонукають до розширення застосування індивідуальних форм організації навчання в сільській школі. У дітей, які навчаються не за місцем проживання, або за межами пішохідної доступності, частішають пропуски занять через посилення ризику захворювання, недосконалу роботу транспорту, сезонні кліматичні та стихійні явища (сніговії, повені, сезони дощів та ін.). Роста кількість дітей-інвалідів, особливо у районах, уражених радіацією. Демографічна ситуація у віддалених сільських місцевостях призводить до катастрофічного зменшення кількості учнів, у результаті чого сільська школа стає малочисельною і малокомплектною.

Введення в сільській школі різних форм індивідуального та індивідуалізованого навчання слід починати із пояснення переваг кожної такої форми, уважно прислухаючись до думки спеціалістів, учителів, батьків та учнів. Але при цьому не можна забувати, що висока якість навчання буде гарантована тільки при поєднанні індивідуальних форм навчання з груповими та традиційними колективними, адже в колективному навчанні здійснюється соціально-культурний аспект сільської освіти, без якого неможливий повноцінний розвиток особистості дитини.

До того ж сільські діти, які не відвідували дитячих садочків, особливо відчувають брак у спілкуванні з ровесниками. Робота в малих групах допоможе компенсувати ці прогалини. Існує безліч і інших переваг роботи в малих гетерогенних групах., які мають місце в усіх типах навчальних закладів.

Педагогами-практиками та науковцями пропонуються різні форми та варіанти організації навчання в сільській загальноосвітній школі з метою якнайширшої реалізації принципу індивідуального підходу, без якого неможливо здійснити особистісно орієнтоване навчання. Такими є розробки модульного, консультативного та інших видів навчання, що широко обговорюються в педагогічній пресі, соціальних об'єднаннях.

Безпосереднім творцем сільської малокомплектної школи є новий учитель. Той, якому притаманні риси професіонала-класовода і сімейного вчителя (свого роду „багатоверстатника”). В Уманському педуніверситеті вже більше десятка років майбутні класоводи вивчають спецкурс „Особливості роботи у сільській малокомплектній школі” (викл. Торчинська Т.А.). Та не всі педвузи поки що готують студентів до роботи в таких навчальних закладах. Тому й випускники досить часто виявляються неготовими до роботи в класах-комплектах.

З огляду на сказане, доцільно було б забезпечити підготовку вчителів спеціально для сільських малокомплектних шкіл, зробити все для того, щоб робота у школах такого типу була престижною. Інакше кажучи, до цієї святої справи має долучитися кожен, кому не байдужа доля освіти, доля села, доля України.

Список використаних джерел

1. Данилов М.А. Процесс обучения в советской школе. – М.: Учпедгиз, 1960. – 299с.
2. Дидактика современной школы: Пособие для учителя. / Б.С.Кобзар, Г.Ф.Кумарин, Ю.С.Кусий, В.Е.Римаренко / Под ред. В.А.Оныщука. – К.: Рад. школа, 1987. – 350с.
3. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики: Учеб. пособие для слушателей ФПК директоров общеобразовательных школ и в качестве учебного пособия по спецкурсу для студентов пединститутков // Под ред. Л.Скаткина – 2-изд., переиздано и дополнено. – М.: Просвещение, 1982. – 314с.
4. Зубранский В.А. Дифференцированное обучение математики учащихся 5-7 классов основной школы: Дис. канд. пед. наук. – К.,1990. – 180с.
5. Каиров И.А. Педагогический словарь. – М., 1970. – Т.1. – 424с.
6. Коберник Г.І. Індивідуалізація й диференціація навчання в початкових класах: теорія та методика: Монографія. – К. Наук. світ, 2002. – 231с.
7. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания учащихся. – М.: Просвещение, 1976. – 303с.
8. Педагогическая энциклопедия / В 4-х томах. Глав. ред. И.А.Каиров. – М., 1965. – Т.2. – 893с.
9. Поліщук О.В. Реалізація принципу індивідуалізації навчання в умовах сільської загальноосвітньої школи // Сільська школа: проблеми, пошуки, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 10-13 травня 2000 року. Ч. 1. – Черкаси, 2000. – С.60-61.
10. Рабунский Е.С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников / На основе анализа их самостоятельной учебной деятельности. – М.: Педагогика, 1975. – 182с.
11. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Абрис, 1997. – 416с.
12. Савченко О.Я. Фактори впливу на якість загальної середньої освіти в сільській місцевості // Сільська школа: проблеми, пошуки, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 10-13 травня 2000 року. Ч. 1. – Черкаси, 2000.
13. Унт И.Е. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Педагогика, 1990. – 191с.